

ZÁPISNÍK
SLOVENSKÉHO JAZYKOVEDCA

**BULLETIN SLOVENSKEJ JAZYKOVEDNEJ
SPOLOČNOSTI PRI SAV**

ročník 6

číslo 2. 1987

Fungovanie indikatívu v ruštine a v slovenčine

1. Postavenie indikatívu v rámci gramatickej kategórie slovesného modu určuje jeho pomer ku kondicionálu a imperatívu. Na základe toho možno stanoviť, aké deje sa tvarmi indikatívu vyjadrujú. V príhodnom kontexte na jednej strane /a vo väčšine prípadov/ jednoducho konštatuje dej /vyjadruje význam protikladný debitívnosti/, ktorý sa javí ako reálny /vyjadruje význam protikladný potenciálnosti/. Na druhej strane v inom type kontextu, za istých podmienok a v istých situáciách vyjadruje význam výzvoy /signalizovaný príznakom debitívnosti/ alebo význam potenciálny.

2. Z rozboru fungovania indikatívu v kontexte možno usudzovať, že indikatív v kontexte vyjadruje a/ vlastnú

konštatáciu reálneho deja, ktorá je vyjadrovaná celým systémom tvarov indikatívu v kontextoch a situáciách, nijako nemotivovaných z hľadiska istotného, potenciálneho či výzvového; b/ konštatáciu reálneho deja s odtienkom istotným; c/ potenciálny dej s významom pravdepodobnosti, predpokladu a podobne; d/ potenciálny dej s významom schopnosti/neschopnosti, pripravenosti/nepripravenosti a možnosti/nemožnosti subjektu uskutočniť dej; e/ potenciálny dej v niektorých opytovacích konštrukciách; f/ význam výzvovy.

3. Z načrtnutej schémy sa podrobnejšie rozoberajú tieto typy fungovania indikatívu v rusko-slovenskom porovnaní:

Konštatácia reálneho deja tvarmi indikatívu s odtienkom istotným a vyjadrenie potenciálneho deja s významom pravdepodobnosti, predpokladu a podobne. Môžeme ich spojiť do jedného celku, pretože táto problematika ako celok sa týka širšej oblasti modálnosti, pod ktorou sa rozumie vyjadrenie miery /stupňa/ pravdepodobnosti /istoty/ deja. Jadrom jej vyjadrovania sú lexikálne prostriedky, rozdelené do dvoch základných skupín.

Fungovanie indikatívu v obsahových súvetiach. Pri jeho opise nejde o teoretické vysvetľovanie podstaty obsahového súvetia, ale o vysvetlenie toho, kedy v nich dej vyjadrený indikatívom dostáva potenciálny význam. Je to obyčajne v tých obsahových konštrukciách, v ktorých nosné slovo modifikujú vedľajšia veta z hľadiska pravdepodobnosti,

možnosti a podobne, to znamená tam, kde je nosným slovom vyjadrené rozvažovanie, úsudok, mienka, predpoklad, dojem a podobne, ktoré podmieniajú použitie iba určitých spojok.

Potenciálny význam indikatívu v prirovnávacích konštrukciách. Ako možno usudzovať z príkladov, hlavná úloha vo formovaní prirovnávacích vzťahov patrí spojokám, ktoré sú zároveň modifikátormi deja vyjadrovaného indikatívom vedľajšej vety /buď reálneho alebo potenciálneho/.

Vyjadrovanie podmienkového potenciálneho významu. Pri jeho objasňovaní nás zaujímajú iba indikatívne podmienkové konštrukcie. Tvary indikatívu síce neobsahujú explicitné ukazovatele podmienky, implicitne však môžu vyjadrovať podmienku reálnu a potenciálnu /možnú/. A práve druhý typ konštrukcie je taký, v ktorom dej vyjadrovaný indikatívom sa javí ako možný, potenciálny.

Fungovanie indikatívu v opytovacích konštrukciách. Tu vyjadruje indikatív potenciálny dej iba vtedy, keď je to typ zisťovacej otázky - v prípade, keď je intonačne /logicky/ zdôraznený. Modifikátormi potenciálneho významu v týchto konštrukciách môžu byť aj špecializované častice. Isté lexikálne prostriedky a nosné slová obsahových súvetí; avšak podmienka typu otázky a intonačného dôrazu ostáva zachovaná.

4. Systémové zaradenie a určenie indikatívu platí pre obidva porovnávané jazyky, pretože na úrovni systému v indikatívnej rovine zásadných odlišností medzi ruštinou a slovenčinou niet. Isté rozdiely sa ukazujú pri fungovaní

indikativu v kontexte pri vyjadrovaní rôznych odtienkov potenciálneho a výzovového modálneho významu indikatívu.

PhDr. Vasil Jabur

/26. 1. 1987 - Košice/

K typológii mimojazykových textotvorných prvkov

Text sa chápe ako jazykovo-tematická štruktúra so zámerným usporiadaním výpovedí, ktorými sa vyjadruje relatívne uzavretý myšlienkový komplex. Túto štruktúru treba vidieť v permanentnom pohybe, ako proces, ktorý má pri každom exponovaní novú tvár - text nemá reprízu. Popri tom, že potenciálne je nositeľom istého významu, nevyhnutne musí mať aj svoj zmysel, daný potrebou subjektu a konkrétnym cieľom.

V súvislosti s interpretáciou, ako komplexným konštituovaním jeho zmyslu, sa jeho jednotky na jednej strane chápu ako prostriedky výstavby a na druhej strane ako prvky jeho štruktúry.

Aby sa mohlo hovoriť o mimojazykových /paralingvistických/ prvkoch textu, treba mať na zreteli, že existujú texty priame, realizované za osobnej prítomnosti emitenta i recipienta, a texty prenesené prostredníctvom špecifického vehikla /písmo, rozhlas, televízia, javisko .../ od emitenta k recipientovi.

Pretože sa text odovzdáva i prijíma ako fyzická substancia /fonicky, vizuálne a i./, vstupujú do jeho

podoby aj neverbálne entity: celistvosť textu ako rečovej jednotky nie je určiteľná lingvisticky /A. A. Leontjev/.

Neverbálne textotvorné elementy - ako fyzické substancie - sa vnímajú všetkými zmyslami, pravdaže, proporčne potenciálne nerovnomerne. Členia sa na taktilické, optické, akustické, olfaktorické, gustické. Taktilické /dotykové/ elementy sa uplatňujú v priamych textoch pri nadväzovaní kontaktov, pri pozdravoch, pri čítaní slepeckého písma, v intímnych rozhovoroch a pri uzuálnych spôsoboch príslušníkov rôznych kmeňov, spoločenstiev, inštitúcií atď. K optickým prvkom patria gestá, mimika, kontakty očí, proxemika a grafické prejavy. Akustické prvky sa uplatňujú v hovorenej reči rečníckych prejavov. Zriedkavejšie sa vyskytujú olfaktorické /čuchové/ prvky, uplatňované ako sprievodné, prejav dopĺňajúce javy pri náboženských obradoch /tymian/, v špeciálnej reči reklamy, v kriminalistike, v laboratórnej reči, ale aj pri kontaktovaní sa u Samoáncov a príslušníkov iných kmeňov. Najmenej časté sú gustické /chutové/ výrazové prvky v chémii, v potravinárstve a podobne. Všetko sú to neverbálne, často ilokučné entity reči, ktoré sú s verbálnymi prvkami v komplementárnom alebo suplementárnom vzťahu.

Všetky typy mimojazykových prvkov spolu s jazykovými prvkami tvoria zložitú gramatickú štruktúru, ktorú nemožno opísať exaktne. Doterajšia jazykoveda im nevenovala potrebnú pozornosť, hoci s ňou existujú

v silnej symbioze.

Prof. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc.

/24. 2. 1987 - Bratislava/

Pragmatická analýza textu

1. Vznik pragmatické lingvistiky je spojen s jmény významných filozofů, jakými byli např. Ch. W. Morris, Ch. Pierce, W. James, D. Dewey a další. V současné době se v lingvistických pracích věnuje pragmatickému aspektu jazyka velká pozornost, přičemž se pohled na postavení pragmatiky vůči syntaxi a sémantice oproti dřívějším dobám poněkud změnil, a to zejména v tom, že tyto tři oblasti se chápou jako oblasti dialekticky spjaté, které nelze od sebe odtrhávat. Pragmatika rozebírá jazyk především z hlediska komunikačního a všímá si takových faktorů, jako je hovořící subjekt, adresát projevu, situace a pod. Předmětem jejího zkoumání nejsou pouze čistě lingvistické jevy, ale dotýká se i jiných společenskovedních disciplín, jako je psychologie, sociologie, etnografie atd. Oblast lingvistické pragmatiky nemá tudíž jasné hranice. Největší zásluhu této disciplíny lze vidět nejen v tom, že věnuje svou pozornost faktům, z nichž mnohé tradiční lingvistika nebrala v úvahu, ale především v tom, že tento faktům dala teoretický status.

2. Mechanismus vzniku textu je složitý, a to v jazyce mateřském, v jazyce cizím a konečně v textu jakožto

výsledku překladatelského procesu.

Současná psycholingvistika se pokouší odkrývat sled mentálních operací, které provázejí proces, na jehož počátku je komunikační záměr a na konci realizace konkrétní promluvy. Jestliže při produkci textu v jazyce mateřském přechází první stadium, t.j. jakýsi sémantický projekt přímo v představu konkrétní realizace a konečně v realizaci samu, produkce textu v jazyce cizím představuje složitější proces. Přistupuje zde totiž další mezičlánek, kterým je jakýsi vnitřní překlad vznikající výpovědi z jazyka mateřského do jazyka cizího. Cílem jazykové výuky je pochopitelně tento mezičlánek co nejvíce eliminovat. Text, který je výsledkem překladatelského procesu, stojí v jiné rovině, protože se jedná o metatext. Nás především zajímá, jak překladatel převedl invariant z jazyka výchozího do jazyka cílového. Ideální překlad by měl být překladem i po stránce pragmatické, což vyžaduje od překladatele dokonalou interpretaci výchozího textu včetně implicitních složek, pochopení kontextu, situace a pod.

3. Text by měl být posuzován globálně, z hlediska makrostruktury. Pozornost by se měla zaměřit přinejmenším na nadvětné útvary a analýza by měla zahrnout pokud možno i elementy implicitní. Zatím však existuje málo soustavných povodňovacích prací, které by se zabývaly tímto problémem i z hlediska kontrastace dvou či více

jazyků. Komplexní analýza textu přispívá k zachycení základních systémových rysů daných jazyků a odhaluje shody a difference ve způsobu, jakým ten který jazyk přistupuje k výstavbě textu.

PhDr. Miroslava Sládková, CSc.

/10. 3. 1987 - Bratislava/

Třídy /typy/ výpovědních struktur

1. Dosavadní české /a většinou i slovenské/ gramatiky třídí větné struktury podle dvou křížících se kritérií, totiž jednočlennosti/dvojčlennosti a slovesnosti/neslovesnosti. Tento přístup má několik závažných nedostatků: 1. spojuje jevy rozdílné a odtrhává od sebe jevy sobě blízké; 2. je nepřirozené, antiintuitivní, zejména pokud jde o definování přísudku pomocí vágního pojmu /negramatického/ "přisuzování"; 3. "věta holá" nebývá leckdy vůbec větou /^xKarel položil/; 4. rozdíl mezi Sněží a Padá sníh je ve skutečnosti záležitost jen výrazová; 5. revizi vyžaduje výklad shody mezi přísudkem a podmětem. Pokus revidovat /byť nedůsledně/ toto pojetí nacházíme u Ružičky /"větné jádro"/, Bauera-Grepla; nejdále šel Pauliny /1981/.

2. Navrhuje se vycházet z centrálního postavení verba finita jakožto predikátoru /predikátu, v duchu Gebauerovské /"Bez přísudku není věta žádná"/ a Mathesiově /funkční syntax má především zkoumat predikační formy/. Lze pra-

covat s gramatickými a sémantickými větnými vzorci, resp. s jejich korelacemi /komplexními vět. vzorci/, představujícími generalizaci valenčních a intenčních struktur příslušných predikátorů/predikátů. Tímto způsobem se dochází na úrovni valence k třídám predikátorů a tím i větných struktur /s nulovou valencí, jen pravostranně valenční /jednovalenční i vícevalenční/, jen levostranně, oboustranně valenční /dvoj-, troj-, čtyřvalenční/.

3. Větné členy na rovině gramatické je třeba konstituovat na základě multidimenzionálnosti větných struktur: /1/ predikátor /resp. spona + predikativ/, subjekt, komplement /objektový/adverbiálový/predikativní/, adverbiále, suplement /u adjektiv/, atribut; /2/ základové /dané valencí VF a konstituující základovou větnou strukturu/ - nezákladové /rozvíjecí/; /3/ valenční - nevalenční; /4/ obligatorní - potenciální; /5/ dominující - dominované; /6/ /z hlediska rekurzivnosti operace rozvíjení/: přímé - nepřímé /na různém stupni/; /7/ /z hlediska transformací/: primární /hloubkové/ - sekundární /povrchové/. Jednotlivé větné členy je tedy v zásadě vždy možno charakterizovat více než jedním rysem zároveň.

4. Ke klasifikaci tzv. "jednočlenných vět jmenných". Lze vyjít z Mathesiova lišení větných forem základních /centrálních/ a příležitostných /periferních/, přičemž druhé z nich mají své ekvivalenty mezi prvními, nikoli

však neopak, a jsou stylisticky příznakové; navíc pak centrální formy "úplně zobrazují myšlenkový pochod", kdežto periferní "mají charakter zkratkový" /srov. Pauliny 1981/.

Především je třeba z kategorie "jednočlenných vět jmenných" vyloučit tzv. osamostatněné větné členy /srov. parcelaci a suplementaci u Nekvapila/. Za druhé je třeba vyčlenit výrazy odlišného sémiotického typu, totiž výrazy interjekční a vokativní. "Jednočlenné věty jmenné" /v takto zúženém smyslu/ je pak možno zhruba rozdělit do dvou skupin /s velmi plynulým přechodem/ podle toho, zda se daná výpověď jeví 1. jako generalizovaný fragment /torzo/ nějaké větné struktury centrální /založené na nějakém gramatickém větném vzorci/, anebo 2. spíše jako nějaká nominalizační kondenzace propoziční struktury. Nepřítomnost plné vlastní větné struktury vysunuje ovšem u periferních výpovědí do popředí jejich komunikativní funkci, emocionálnost a jejich důležitý signál - intonaci. Vzhledem k tomu, že neobraňují kategorie aktualizací, hraje tu důležitou roli kontext a situace /avšak ani ty leckdy nezaručují jejich jednoznačnou interpretaci/. Některé periferní výpovědi tohoto druhu mívají někdy charakter konvencionalizovaný, typizovaný, až formulovitý. Avšak takovéto formulky nelze dost dobře interpretovat jako větné vzorce /jsou velmi omezeně produktivní a nemají charakter reálných syntaktických struktur, chybí tu větné konstitutiv-

ní vztah valenční dominance, nejsou tu přítomny signály aktualizací/.

Doc. PhDr. František Daneš, DrSc.

/7. 4. 1987 - Bratislava/

Z problematiky slovensko-poľských jazykových kontaktov

Medzi rozhodujúce faktory vonkajšej motivácie vývinu goralských nárečí v novšom období patria slovensko-poľské jazykové kontakty, vznikajúce v podmienkach slovensko-poľského bilingvizmu. Tieto slovensko-poľské jazykové kontakty na jednej strane podmieňujú v goralských nárečiach vznik spoločných vývinových črt so slovenskými nárečiami a na druhej strane stimulujú alebo urýchľujú v goralských nárečiach vlastné vývinové tendencie.

Jednotný vývin slovensko-poľského bilingvizmu, ako aj slovensko-poľských jazykových kontaktov bol charakteristický pre goralské nárečové oblasti až do roku 1920. Na základe rozhodnutia mierovej konferencie v Paríži z 28. júla 1920 časť severnej Oravy a severozápadného Spiša pripadla Poľsku. V dôsledku toho vznikla v uvedených oblastiach na poľskom území nová jazyková situácia, ktorá podmienila vznik a formovanie nových medzijazykových vzťahov. Popri vzťahu goralské nárečia - slovenské nárečia, pretrvávajúcom z predchádzajúcej jazykovej situácie, vzniká nový vzťah goralské nárečia - poľský

jazyk. Tento fakt bol začiatkom prerastania slovensko-poľského bilingvizmu v trilingvizmus /goralské nárečie, slovenské nárečie, resp. spisovný jazyk slovenský a poľský jazyk/.

V tých goralských oblastiach Spiša a Oravy, ktoré boli pripojené k Poľsku, goralské nárečia sa od toho momentu začali vyvíjať v podmienkach trilingvizmu. Ak dovtedy medzi rozhodujúce faktory vonkajšej motivácie vývinu goralských nárečí patrili slovensko-poľské jazykové kontakty, vznikajúce v podmienkach slovensko-poľského bilingvizmu, po r. 1920 na poľskej časti Spiša a Oravy k tomu pristupuje aj vonkajší vplyv poľského jazyka, resp. poľských nárečí. Vzniká ojedinelá situácia, aká sa môže vyskytnúť iba na jazykovom pomedzí: nárečie, ktoré sa po celé stáročia vyvíjalo izolovane od poľského jazyka /resp. poľských nárečí, a v tesnej súvislosti a pod bezprostredným vplyvom slovenských nárečí, sa po r. 1920 dostáva do priameho kontaktu s poľským jazykom i poľskými nárečiami, s ktorými geneticky súvisí.

Preto sa spišské a oravské goralské nárečia z aspektu medzijazykových kontaktov delia na dve oblasti: v jednej sa uvedené nárečia vyvíjajú v podmienkach bilingvizmu /na slovenskej strane/ a v druhej v podmienkach trilingvizmu /na poľskej strane/. Tento fakt sa odrazil aj na ďalšom vývine goralských nárečí v týchto oblastiach. Avšak treba mať na zreteli ešte jeden fakt, na ktorý

upozornil M. Karas. Niekoľkostoročná izolovanosť goralských nárečí od bezprostredného vplyvu poľského jazyka i poľských nárečí podľa M. Karasa /1965, 21/ spôsobila, že goralské nárečia si na rozdiel od ostatných poľských nárečí zachovali samostatný, nezávislý systém i odolnosť voči vonkajšiemu vplyvu spisovnej poľštiny. Prejavuje sa to podľa nášho názoru na jednej strane v tendencii k petrifikácii pôvodného vývinového stavu a na druhej strane v tendencii k vývinovej progresívnosti, podmienenej vonkajším vplyvom slovenských nárečí. V pôsobení týchto vývinových tendencií treba hľadať podstatu samostatného, nezávislého systému goralských nárečí, čo tvorí dôležitú súčasť ich vývinovej špecifiky. Tým sa goralské nárečia vývinovo odlišujú od ostatných poľských nárečí, s ktorými geneticky súvisia, a zároveň sa vývinovo zblížujú so slovenskými nárečiami.

Uvedený stav trval od roku 1920 do roku 1939. V období tzv. slovenského štátu 1939-1945, keď poľská časť Spiša a Oravy znovu bola pričlenená k Slovensku, jazyková situácia sa podstatne mení. Goralské nárečia sa v tomto období rozvíjajú podobne ako v rokoch 1920-1939 v podmienkach trilingvizmu, len s tým rozdielom, že aktívna znalosť slovenského jazyka sa rozširuje na všetky vrstvy obyvateľstva. Zároveň sa v tomto období rozširujú sociálne funkcie slovenčiny na úkor sociálnych funkcií goralských nárečí i poľského jazyka, čo len

umocňovalo vorkajší vplyv slovenských nárečí, resp. slovenského jazyka.

Roku 1945 dochádza k opätovnej úprave hraníc a severné časti Spiša a Oravy znovu boli pripojené k Poľsku. Vláda Poľskej ľudovej republiky priznáva osobitný štatút slovenskej národnosti, čo našlo vyjadrenie v konštituovani Kultúrnej spoločnosti Čechov a Slovákov, v zriadení škôl s vyučovacím jazykom slovenským i vo vydávaní slovenskej tlače. Možno teda konštatovať, že aj toto tretie obdobie charakterizujú intenzívne slovensko-poľské jazykové kontakty a že goralské nárečia sa naďalej vyvíjajú v podmienkach trilingvizmu. Závažným faktorom vonkajšej motivácie vývinu goralských nárečí na poľskej časti Spiša a Oravy sa však v poslednom období stala spisovná poľština. Aj napriek istej odolnosti goralských nárečí i samostatnosti ich systému, o ktorých sme hovorili vyššie, všeobecná znalosť spisovnej poľštiny a obmedzenie sociálnych funkcií slovenčiny iba na oblasť neoficiálneho styku vytvára vhodné podmienky pre zintenzívnenie vplyvu poľského jazyka na goralské nárečia. Na druhej strane však intenzívne pracovné, kultúrne a osobné kontakty obyvateľov poľskej časti Spiša a Oravy so Slovenskom, ako aj slovenské kultúrne inštitúcie, vyučovanie slovenčiny na základných a stredných školách a v neposlednej miere aj slovenské národné povedomie poľských Oravcov a Spiššikov utvára priestor pre kontinuálny vývin sloven-

sko-poľských jazykových kontaktov i v tejto oblasti.

PhDr. Júlia Kriššáková, CSc.
/9. 4. 1987 - Prešov/

Sémantická derivácia ako východisko vzniku
konverzných slovies

Východisko analýzy sémantických vzťahov v syntaxi treba vidieť v lexikálnej sémantike a jej analýze. Osobitný prípad synonymických vzťahov medzi vetami, ktoré sú hlavným predmetom autorovej pozornosti, predstavujú dvojice konštrukcií vybudovaných na slovesách zahŕňajúcich konverzný /protismerný/ sémantický vzťah. Príkladom takej súvzťažnej dvojice sú vety

/1/ Korbajn naplnil zásobník vmláteným obilím.

/1a/ Vmlátené obilie naplnilo zásobník korbajna.

Obidve vety majú v prísudku sloveso naplniť, ktorého sémantika /v referenčnom zmysle/ sa nemení, iba slovesný dej je medzi substanciami, ktoré sa s ním spájajú, orientovaný raz jedným, raz zasa opačným smerom. Slovesá s konverzným vzťahom tvoria bázu, na ktorej sa utvárajú vetné konštrukcie spojené synonymickým vzťahom /na úrovni odrazu mimojazykovej skutočnosti/ a zároveň odlišené navzájom sémantickou štruktúrou. Pri slovesách tohto typu ide o špecifický prípad sémantickej derivácie: konverzný vzťah je tu viazaný na významy toho istého pomenovania. Tento proces sémantickej derivácie pri slovesách je neodlučiteľne zviazaný s jestvovaním paralel-

ných viet s rozdielnou sémantickou štruktúrou a zároveň spojených synonymickým vzťahom. Tento jav okrem iného potvrdzuje úzku spätosť syntaktickej sémantiky s lexikálnou sémantikou.

Keďže mimojazyková situácia, ktorú analyzované typy slovíes, respektíve na nich vybudované vetné konštrukcie odrážajú, je identická, rozdiely vo význame, ktoré podmieniajú uvedené vetné konštrukcie, treba hľadať vo vyšších abstrakčných úrovniach významu lexikálnej jednotky, to značí v kategoriálnom alebo subkategoriálnych komponentoch vo význame lexikálnej jednotky. Preto sémantický komponent "orientovanosť dynamického príznaku", ktorým sa spomínané referenčne identické významy prísudkového slovesa navzájom odlišujú, zaraďujeme medzi subkategoriálne komponenty vo význame daného slovesa.

Protismernú orientovanosť slovesného deja v súvzťažných dvoch významoch slovesa zreteľne ukazuje rozdielne rozmiestnenie substancií zviazaných so slovesným dejom. Pritom najvýraznejšia je prestavba pomenovaní substancií v subjektovej a objektovej pozícii slovesného deja. Najdôležitejšia pre celkový charakter vety, pre jej gramatickú a sémantickú perspektívu je, pravdaže, subjektová pozícia a spôsob jej lexikálneho obsadenia.

Rozoberaný typ sémantickej derivácie je dôležitý z hľadiska chápania podstaty syntaktickej synonymie, ako aj z hľadiska teórie lexikálneho významu, štruktúry lexikálneho významu daného pomenovania

utvárania nového významu lexikálnej jednotky procesom derivácie.

PhDr. Ján Kačala, DrSc.

/21. 4. 1987 - Bratislava/

Textové funkcie úvodzoviek

1. Úvodzovky spolu s ostatnými interpunkčnými znamienkami priradujeme k prostriedkom povrchovej segmentácie textu. Popri gramatickej funkcii plnia v texte aj ďalšie funkcie. Ich frekvencia, kumulácia a stupeň ich variability hovorí nielen o individuálnych, ale aj o typologických vlastnostiach textu.

2. Vo svojej základnej funkcii sa úvodzovky využívajú ako formálno-grafický indikátor odstupňovania textu. V tejto funkcii sú úvodzovky obligátnym prostriedkom: ich používanie je dané konvenciou. V písaných textoch všetkých štýlov spisovného jazyka oproti základnému textu vyznačujú, a tak z neho vyčleňujú druhý text, ktorý sa v ňom pociťuje ako citát, ako autentický výrok iného podávateľa. V umeleckej literatúre sa takto vyznačuje priama reč, v ktorej sa realizujú repliky dialógu.

Vo vecných textoch sa v podobnej funkcii využívajú úvodzovky na vyznačenie citátu-textu v texte, ktorý je prehovorom inej "postavy", odlišnej od autora vlastného textu.

Používanie úvodzoviek v základnej /obligátnej/ funkcii sa natoľko objektivizovalo, že tu možno hovoriť

o striktnej norme. Iste aj to je dôvod, prečo sa v umeleckej literatúre objavujú pokusy o jej funkčné narušenie, inováciu.

3. Náročnejšie a diferencovanejšie je individuálne uplatnenie úvodzoviek. Autor nimi vo vlastnom texte vyznačuje isté výrazové prostriedky, ktoré chce z istých príčin osobitne kvalifikovať. Ide tu o autorské poňatie témy a o subjektívne hodnotenie výrazu, ktorý autor použil na jej stvárnenie. Z úvodzoviek sa stáva významný pragmatický signál, ktorým autor čitateľovi roztvára pohľad na sujetovo-kompozičnú organizáciu textu, orientuje ho v jemnom odstupňovaní vzťahov v hĺbkovom podloží textu, a tak mu spriezačňuje svoj autorský zámer.

takomto uplatnení je využívanie úvodzoviek funkčne variabilnejšie. V umeleckej literatúre sa často kontaminuje výraz rozprávača s výrazom postavy. V podobnej funkcii úvodzovky vyznačujú citátový výraz v priamej reči, zriedkavejšie v nevlastnej priamej reči. Inokedy autor vysunie na ostatný text vlastný výraz; postup je bežný aj vo vecnej literatúre. Tieto významové posuny sú založené na dynamickom vzťahu medzi invariantom a variantom vo významovej zložke lexémy.

Možnosti aktualizovať latentné významy slova sa bežne využívajú v publicistike a v rečníctve. V takejto pragmatickej funkcii sa za pomoci úvodzoviek budujú sémanticko-stylisticky kontrastné kontexty. Autor musí mať jemný cit, aby odhadol, kedy sa rozpor medzi ostatným textom

a jednotlivým výrazom vystupňoval natoľko, že to treba signalizovať aj úvodzovkami. Najmä v publicistike sa úvodzovky niekedy nadužívajú.

4. Vcelku možno konštatovať, že úvodzovkami vyznačujú výraz skôr autori, ktorí siahajú po inovačnej aktualizácii výrazu, pričom dosť často ide o okezionálny posun, a teda neraz aj o metaforické vyjadrenie. Ale hlavne v publicistike sa aj takéto prvky rýchlo udomácnia, prestanú sa pociťovať ako nezvyčajné a potom aj úvodzovky sa stávajú redundantnými.

Prof. PhDr. Ján Finóra, DrSc.

/29. 4. 1987 - Banská Bystrica/

Niektoré teoretické otázky onomastiky

1. Dodnes sa stretávame s dvoma protichodnými poňatiami vlastných mien: 1. vlastné mená neoznačujú, ale len denotujú /tak už J. S. Mill/; nemajú nijaký obsah; 2. vlastné meno má svoj špecifický /onymický/ význam /tento názor prepracovávame od 60. rokov; začiatky v doktorskej práci z roku 1945 Osobné mená. K základom semio-logickej onomastiky./.

Do diskusie o sémantike vlastných mien zasiahli G. Wotjak a E.-M. Christoph. Zdôvodňujú špecifický význam vlastných mien, ale nechávajú nedoriešenú otázku integrovanosti/neintegrovanosti obsahových prvkov do propriálnej sémantiky.

2. Niektorí bádatelia priznávajú osobitosť vlastných

mien len v oblasti onomatologickej. K takému názoru privádza tzv. lingvistický status vlastného mena. Pri analýze vlastných mien pokladáme za primerané vychádzať z onymickej situácie. Z osobitných komunikačných príčin vyplýva zámer komunikantov jazykovým pomenovaním identifikovať/diferencovať druhových jedincov takých tried onymických objektov, ktoré sú pre hovoriacich zo spoločenských dôvodov osobitne dôležité. Niektoré vlastnosti onymického objektu sa na rovine odrazu uplatňujú ako gnozeologicko-logické prvky a majú svoj výraz v stvárnení odrazu v danom jazyku a v danej onymickej sústave. Jazykové stvárnenie sa týka obsahovej a formálnej stránky onymického znaku. Tým sa konštruuje obsahový a slovetvorový model onymického znaku na rovine systému. Vlastné meno ako prvok danej sústavy funguje v jazykovej komunikácii; podľa typu kontextu sa pri identifikácii uplatňujú alebo všetky relevantné príznaky, alebo na identifikáciu postačia príznaky vyššej úrovne viažuce sa na daný formatív /Cestujem do Nitry/. Takýto prístup umožňuje vidieť vlastné meno ako jazykový znak sui generis. Tu sú korene "špecificky onomatičného".

3. Pre rozvíjanie problematiky obsahovej stránky onymického znaku prináša podnety dnešná semaziológia. Bude užitočné využiť tieto podnety, pretože pri analýze obsahovej stránky onymického znaku sa čoraz viac začína uplatňovať komponentová analýza.

Pre rekonštrukciu obsahovej stránky onymického znaku

sú dôležité najmä tieto semaziologické poznatky:

a/ Treba rozlišovať systémový a kontextový lexikálny význam, tieto významy však úzko súvisia a vzájomne sa podmieniajú. Pre postihnutie designácie vlastného mena je veľmi dôležitá otázka /onymického/ kontextu.

b/ Pri konštituovaní lexikálneho významu, ako aj v ďalšom vývine významovej stavby slova má základnú úlohu pomer obsahových prvkov integrovaných a neintegrovaných do lexikálneho významu. V súvislosti so /systémovým/ onymickým obsahom musíme objasniť najmä vzťah onymických /"špecifických"/ príznakov a nesystémových individuálnych príznakov, ktoré patria do sféry obsahových prvkov propriálneho pojmu /tzv. individuálna charakteristika denotátu/.

c/ Lexikálny význam pozostáva z hierarchického súboru sémantických príznakov. Aj pri rekonštrukcii obsahových modelov vlastných mien treba si všimnúť príznaky na úrovni kategoriálnej /respektíve subkategoriálnej/, ako aj príznaky generické a diferenčné /špecifikačné/. Samotné špecifikačné príznaky designáciu vlastných mien ešte neutvárajú.

d/ Príznaky majú nerovnakú mieru uplatnenia a nerovnaké využitie v danom systéme. Vo zvýšenej miere to platí o viacerých príznakoch, ktoré môžu mať pendant v oblasti apelatív i vlastných mien.

4. Myšlienkový odraz onymického objektu pojmove spracovaného podľa potrieb onymickej sústavy sa v danom

jazyku formálnymi prostriedkami stvrňuje ako samostatne existujúca substancia, ako substantívum /Zetroch, -a, -ovi ...; Odvody, -ho ...; naše Široké/.

Kategoriálnymi príznakmi sa udržiava spojenie tried vlastných mien s apelatívnou slovnou zásobou daného jazyka. Generické príznaky vychádzajúce z povahy onymického objektu poukazujú na príslušný onymický subsystém. Na základe špecifikačných onymických príznakov sa vnútorne členia jednotlivé subsystémy /ide o organizáciu mennej sústavy na základe obsahových modelov/ a zo špecifikačných príznakov vychádza jazykové motivácia pomenovania.

Vzťah medzi vlastným menom a danou sústavou je úzky, vzájomný. Povaha mennej sústavy hrá aktívnu úlohu pri jazykovom stvrnení myšlienkového odrazu onymického objektu. Preto sa slovotvornou štruktúrou výrazne odlišujú napríklad osobné mená západoslovanské /prvky dvojmenných sústav/ a južnoslovanské, respektíve východoslovanské /prvky trojmenných antroponymických sústav/. Pri toponymách je toponymická sústava regulátorom slovotvornej štruktúry nových zemepisných názvov /porovnaj Štúrovo, a nie napríklad *Štúrovice; Gottwaldov, a nie napríklad *Gottwaldovce/. V jazykovej komunikácii jednotlivé mená fungujú v rámci svojej onymickej platnosti /aj keď sa príznaky najnižšej abstrakčnej úrovne môžu neutralizovať/.

Vďaka onymickej platnosti a začleneniu do danej mennej sústavy sa vlastné meno v jazykovom vývine, v medzi-

jazykových kontaktoch i v každodenných komunikačných situáciách správa trochu inak ako apelatívum. Týka sa to jeho stránky fonetickej, morfolologickej i pravopisnej. A tu je pevný most medzi onomastickou teóriou a praktickou onomastikou.

Doc. PhDr. Vincent Blanár, DrSc.

/5. 5. 1987 - Bratislava/

Knižné novinky

Jazykovedné štúdie XX. Ferenčíková, A.: Časové podraďovacie súvetie v slovenských nárečiach. Bratislava 1986, 134 s.

Vychádza štvrtročne v náklade 250 kusov - len pre internú potrebu. Zodpovedá Jozef Bistrík.